

SOBRE LA RETAULÍSTICA DE BINISSALEM DURANT L'ÈPOCA MODERNA. LES INTERVENCIONS DE JOAN SAGARRA I JOAN ANTONI OMS

Miquel Pou Amengual

Llicenciat en Història de l'Art

Resum: Els segles XVI i XVII fou una època en què l'església de Binissalem –Mallorca– va refer i crear alguns dels seus retaules. En aquest article s'estudia la construcció de dos d'aquests mobles retaulístics que foren fets durant el segle XVII. Els dos varen ser fabricats per escultors mallorquins i es renovaren o destruïren durant el segle XVIII.

Paraules clau: Mateu López, Joan Sagarra, Joan Antoni Oms, Pere Antoni Pasqual, Agustí Pujol II.

Abstract: The 16th and 17th century was a time when the church of Binissalem, Majorca, constructed and re-constructed some of its altarpieces. In this article we study the construction of two of these altarpieces, dating from the 17th century. Both were manufactured by Majorcan sculptors and both were renovated or destroyed in the eighteenth century.

Key words: Mateu López, Joan Sagarra, Joan Antoni Oms, Pere Antoni Pasqual, Agustí Pujol II.

Rebut el 31 de maig de 2013. Acceptat el 15 de desembre de 2014.

Abreviatures: AAV = *Archivo de Arte Valenciano*, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca, AMB = Arxiu Municipal de Binissalem, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, EB = *Estudis Balearics*.

Introducció

L'església de Binissalem a Mallorca, des de la seva fundació parroquial el 1248 com a església de repoblament dedicada a santa Maria de Robines, ha estat subjecte, com a d'altres casos illencs, a diverses ampliacions i transformacions. La primitiva fundació passaria, primerament, a la construcció d'una església gòtica i aquesta fou finalment reformada i refeta durant el segle XVIII. En aquest estudi desenvoluparem la creació de dos retaules que foren realitzats en el segle XVII. Un dins els primers anys –retaula de sant Cristòfol (1605)– i l'altra a la segona meitat del segle –retaula de sant Joan Baptista (1656). D'aquests dos només un d'ells s'ha conservat a l'actual temple.

S'ha de mencionar que el procés de renovació del temple durant aquesta època la iniciaren els pintors López col·laborant en la creació de les pintures del retaula del sant Crist de les Ànimes (ca.1560)¹ i, posteriorment, amb el retaula del Roser (ca.1582). Actualment, situat a la primera capella a mà esquerra del temple parroquial, podem trobar el retaula de les Ànimes que integra en gran part el primitiu retaula del Roser.

Els primers treballs que realitzà Mateu López *senior* (ca.1520-1591) cap al 1560 amb les pintures del retaula de les Ànimes degué possibilitar que se li encarregàs vint anys després les pintures pel retaula del Roser a on ja hi participaria el seu fill, Mateu López *junior* (1549-1584).²

El 1578 la capella del Roser es trobava en males condicions i en una visita del bisbe Vich i Manrique, a més de citar el seu mal estat, es veié la necessitat d'una renovació de la capella. El canonge de la Seu de Mallorca, Agustí Pol, fou qui promogué i pagà la nova obra retaulística. Agustí Pol degué ésser un dels possibles introductors d'aquests pintors a Binissalem. Ell era qui feia de testimoni en els pagaments de la pintura que realitzaven pel retaula de les Ànimes. El retaula fou finalitzat, segons s'inscrigué en el retaula, el 1582, però beneït pel bisbe i pel canonge-promotor Pol el 1586.³

La construcció de la nova església a partir de la segona meitat del segle XVIII, de la mateixa manera que com veurem va fer desaparèixer el retaula realitzat per Joan Sagarra, va fer perdre part de l'obra dels dos retaules –Ànimes i Roser– i s'integraren passant a exercir pròpiament com a un únic retaula de les Ànimes. Aquesta integració ja la pogué veure G. Berard en el seu viatge per Mallorca el 1789 descrivint la peça com a: *...la de las Benditas*

¹ L'any 1560 Mateu López ja havia iniciat l'elaboració pictòrica del retaula. El desembre d'aquell any el jurat Quintana pagava per les seves pintures. Aquests treballs degueren tenir dificultat en ser cobrats en la seva totalitat. Mateu López els mesos de març i abril de l'any següent apel·lava a l'ajuda del bisbat per poder cobrar la feina que havia fet. La persuasió donà els seus resultats i el setembre del mateix any Sebastià Terrassa acabava de pagar la liquidació de la pintura. Si en aquest darrer rebut es plantejava la liquidació completa de la pintura: *...les quals són per compliment de tot lo que devia*, no acabaria el pintor cordobès de treballar pel retaula de les Ànimes doncs, el maig de 1562, tornaria a cobrar pel jurat Julià. Per ampliar la informació sobre el procés podeu veure les partides transcrits a l'annex. Document 1.

² L'estudi inicial d'aquests retaules i a la vegada dels pintors López –origen, obra, influències...– les podeu veure en el monogràfic: LLOMPART, G.; PALOU, J.M.; PARDO, J.M.: *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca*, Palma, 1988. Especialment els documents de 1561 exigint el pagament de les pintures del desaparegut retaula de les Ànimes (p. 144-145) i el dedicat a l'actual retaula –l'antic del Roser– conservat amb el mateix nom (p. 94-95).

³ ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1575-78, f. 292v; Visites pastorals, Binissalem, 1586-89, f. 39v. *...y després vestit de Pontifical assistent per diaca ...Agustí Pol, canonge... la qual capella y retaula és fabricat tot a devotió y despeses de dit senyor canonge Pol.*

*Almas, muy antiguo adorno de orden compuesto, menudos relieves y pequeños lienzos pintados de los Misterios del Rosario... Els vells retaules s'havien fusionat i aparegué un nou retaule del Roser amb figures escultòriques: ...sigue colateral a la de san Joseph, que ambas forman el crucero. En esta se ve Nuestra Señora del Rosario en adorno corintio dorado con santos de bulto y estilo grave, y a su lado superior igual a la Concepción se ve San Francisco Xavier.*⁴

Entre l'acabament del retaule de les Ànimes i la creació del Retaule del Roser és quan podem començar a veure la intenció de construir un nou retaule pel temple dedicat a sant Cristòfol.

El retaule de sant Cristòfol de l'escultor Joan Sagarra

La voluntat del projecte retaulístic que desenvolupà Sagarra s'inicià, per part dels responsables de l'església, trenta anys abans de la intervenció de l'escultor.

El novembre de 1576 Andreu Gamundí donà comptes de l'estat de la confraria de sant Cristòfol i elegiren els seus obrers. Fou quan el llavors rector, Pere Ribes, ja hi mencionava l'autorització per poder fer un retaule per sant Cristòfol.⁵

Potser, el primer que es va fer fou l'elaboració d'una nova figura perquè el 1580 Gaspar Oms (ca.1540-1614) va realitzar tasques d'acabament d'una escultura del sant. Oms rebé alguna partida pel treball de daurar i pintar l'asta de la figura del titular.⁶ Aquesta peça que Gaspar Oms s'encarregà de daurar fou feta per un fuster comú, Ramon Estades, per poc més de vint-i-set sous.⁷

El fuster Estades juntament amb el treball de daurat de Gaspar Oms ens recorda que la presència dels fusters dins l'obra retaulística, pictòrica o escultòrica se'ns presenta prou habitual en els treballs artístics. De fet, creava interferències i a vegades disputes de quines parts de l'obra havien de fer uns i quines havien o podien fer els altres. El mateix exemple el trobaríem a la fabricació del retaule de les Ànimes, que ens hi hem referit, i que s'havia dut a terme en aquells anys. El novembre de 1560, mentre Mateu López feia les pintures del retaule, aquest, no era fabricat per cap escultor sinó per un veïnat d'Estades, el fuster Gabriel Vinyes. Vinyes es va dedicar a formar part, sinó tot, del bastiment i del moble retaulístic de les Ànimes. El fuster cobrava per la feina tant de n'Andreu Bestard, com de l'obrer de la capella de les Ànimes, Antoni Valles i de diversos jurats de la vila.⁸ Un tema que

⁴ BERARD, J.: *Viaje a las villas de Mallorca*, Palma, 1983 (1789), p. 268.

⁵ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou de confraries de Binissalem de MDCLXX, bloc 2, f. 10r. ...y més se comana pues per jo dit Ribes ... en mon poder per fer un retaule...

⁶ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou..., bloc 2, f. 14r. *Jo Gaspar Oms, pintor, confessa haver rebuts trenta-i-tres sous per mans de Toni Malonda i Jaume Terrassa obrers de sant Cristòfol de la vila de Binissalem dic una lliure tretze sous ... lo daurar del(?) i pintar delasta i per veritat faig lo present a 23 any 1580.* No seria aquesta l'única intervenció en el temple que degué fer, doncs, a les pintures del retaule del Roser, G. Llompart i J. M. Palou plantejaren la hipòtesi que Oms intervinís o fes les pintures de l'Anunciació i de Jesús entre els doctors. Vegeu: LLOMPART, G.; PALOU, J.M.; PARDO, J.M.: *Els López dins...*, p. 95.

⁷ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 16r. *Jo Cristòfol Alguer, prevere, fas fe com mestre Ramon Estades, fuster, ha rebut de Antoni Malonda i Jaume Terrassa, obrers de sant Cristòfol a Binissalem, vint-i-set sous... i són per una asta per lo ...per dita confraria feta a XIII de juliol de 1580.*

⁸ ADM, Arxius parroquials, Binissalem, Reg. 67, Compte del bassí de les Ànimes, s/f. *Jo Agustí Pol pvre. ... fas fe*

no podem desenvolupar exhaustivament, donada la seva amplitud, però que es presentava habitualment i en trobaríem exemples a altres indrets.⁹ El 1586 s'incorporava una altra peça a la capella i es pagava a un tal Togores, pintor, per haver fet una figura per a sant Cristòfol.¹⁰

La capella, constructivament, també es veié implicada en la rehabilitació efectuant-se despeses per material d'obra: carretades de pedra –10 lliures durant el 1587 pel material que transportaven des de Lluçmajor–, fang, fioles...¹¹ Així i tot, la capella i el retaule seguia sense estar arreglada a bastament. El retaule era responsabilitat dels fadrins de la localitat i s'encarregaven de la seva funcionalitat i conservació. El setembre de 1586 seguia amb la falta d'ornamentació i el 1591 el bisbat de Mallorca ja tenia constància de la voluntat de fer un nou retaule.¹²

Finalment, després d'anys d'espera i d'intervencions de caire secundari o intervencions menors, l'any 1605 s'encomanà la tasca de realitzar un retaule dedicat a sant Cristòfol a l'escultor Joan Sagarra.

Joan Sagarra fou un escultor que el 1583 s'havia casat amb Elisabet Gener, una de les filles de l'artista Gaspar Gener I (ca.1535-1590) que, a més de ser el seu sogre, era el seu mestre. Joan i Elisabet tingueren almenys un fill, Joan, que es dedicà a l'argenteria. Sagarra va fer feina amb el sogre fins a la mort de Gener. El taller de Gaspar Gener I era compost per un dels fills de Gener –Gaspar Gener II– i per Antoni Vidal un altre dels seus gendres.¹³

com lo senyor Andreu Bastard ha pagat la sus dita cantitat a mestre Gabriel Vinyes per lo retaule. Segons albarà de dit Vinyes. Fet a XII de n° 1560; ...lo compliment al fuster per lo retaule VI s.; A XXIII de Juny MDLX Jo agustí Pol... fas fe com lo senyor Antº Valles olim obrer ...honrats jurats ... ço és jac Quintana, jac Llado y Toni Pons ha pagat ...a Me. Gabriel Vinyes, fuster per lo retaule ... de dit Vinyes sos pus ver de ma de son fill Ant Vinyes...; A VIII setembre 1561 Jo Agustí Pol... com lo senyor (ensenyat) Pons ha pagat a mestre Vinyes, fuster, per lo retaule de les ànimes deu s.

9 Per entendre empàticament la conceptualització com es tractava i encara no superada durant el segle XVI es representatiu el que disposaven els furs valencians de Jaume I: *Aquell qui taula d'altruy pintarà, la pintura deu ésser d'aquell de qui és la taula*. Vegeu: IZQUIERDO ARANDA, T.: "Lligams entre pintors i fusters: la pintura sota l'òrbita de la fusteria", AAV, 93, 2012, p. 27-40. Més endavant, el 1661, el Col·legi de Pintors i Escultors de Mallorca es queixava i plantejava denunciar el gremi de fusters per permetre fabricar obres de talla. Els fusters defensaven la seva: *...posseió immemorial... la antiga y immemorial llibertat...* El procés va acabar acceptant que els fusters poguessin fer peces exceptuant, això sí, de poder: *...daurar, pintar o fer sant de bulto...* Exemples d'aquestes dualitats les trobam també amb: Onofre Bujosa, aprenent d'escultor de Miquel Barceló (1670), que s'autoanomenava *...fuster i escultor...* quan el 1684 rebia unes cases i un deure de pensions testamental ARM, Clero, C-739, f. 54; Pere Mestre, fuster, del taller de Jaume Blanquer que s'integrava dins el gremi com a escultor; P.J. Pinya, escultor, que s'inscrivía en el gremi de fusters... Vegeu, per ampliar: CARBONELL i BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002, p. 22, 31. També hi ha el plet que es menciona de 1661 transcrit a: ARM, AH 6742, f.1r-2v.

10 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 20r. *Jo Gaspar Vert fas testimoni com mestre Pomar ... (¿) lliures vint sous per una figura sa feta a sant Cristofol a mans de Togores pintor a 24 de desembre any 1586.*

11 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 19v-20r.

12 ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1586-1589, f. 40v; ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1591, f. 78v. A finals d'aquest segle les capelles i retaules que existien en el temple eren, almenys, les del: Retaule de Nostre Senyora, de les Ànimes, de sant Antoni, de santa Ana, de sant Cristòfol, de la Passió, de Nostre Senyora del Roser, de Sant Joan i de sant Rafel, Sant Onofre i de Sant Bernardí. ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1599, f. 56r-v. El segle següent alguns foren substituïts i s'incorporaren titulars com: sant Llorenç, Sant Domingo Soriano, Sant Sebastià... ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1691, f. 97.

13 Aquest Vidal es va formar a Catalunya en el taller d'Agustí Pujol examinant-se a Mallorca el 1595 i tornant a emigrar el 1606. Vidal a Manresa tornaria a ésser examinat i acabaria desenvolupant la seva activitat a on li seguí la seva nissaga –Miquel, fill; Feliu, nét– ja catalans. Una connexió amb el Principat que també farem avinent en el retaule d'Oms i el taller d'Agustí Pujol II. El darrer treball que fa referència a l'escultor Vidal: BOSCH BALLBONA, J.: *Agustí Pujol. La culminació de l'escultura renaixentista a Catalunya*, Barcelona, 2009, p. 88-89.

L'obra documentada de Joan Sagarra, en aquest primer moment, és escassa i tenim constància que el 1592 realitzava una figura de sant Miquel per la localitat d'Artà. Poc abans de fer el retaule de Binissalem s'encarregaria de treballar el portal major de la parroquial de Felanitx sobre una traça feta el 1599 per Miquel Quetgles. Aquest Quetgles era un deixeble d'Antoni Verger (ca.1555-1635). L'escultor que havia realitzat la portalada de la Seu de Mallorca. La portalada de la parroquial de Felanitx va seguir el model iniciat per Verger. Per altra banda, s'havia plantejat si després, Sagarra amb l'escultor Antoni Cloquell (+1632), formaria part del taller de Jaume Blanquer. S'integrà o no en el seu taller el cert és que Sagarra feia feina de manera autònoma i el 1605 li contractarien els seus serveis per fabricar el retaule de sant Cristòfol de Binissalem. Com també que alguns dels fills acabarien seguint la trajectòria del pare. Després d'haver començat el retaule de Binissalem Sagarra tengué altres fills –Francesc, Jaume i Marc– amb Francina Llobera, la seva segona muller. El patriarca morí a Inca el 1621. L'any 1629 un dels seus fills, Francesc, va vendre la seva casa a l'escultor Jaume Blanquer.¹⁴

A la família coneguda de Sagarra hauriem d'incorporar a Vicenç Sagarra que devia ser un dels fills majors de Joan. Vicenç fou un dels encarregats, com veurem, d'acabar de cobrar el treball del retaule de sant Cristòfol de Binissalem i degué seguir juntament amb el germà Francesc l'ofici familiar, potser dins el mateix taller, doncs també en diversos rebuts se cita com a imaginaire i a Joan com el seu pare.¹⁵ Fins ara només es tenia constància d'haver tengut cert seguiment artístic en la carrera de Francesc Sagarra.¹⁶ Francesc seguia actiu el 1665. Aquest any, a l'edat de cinquanta-sis anys, s'encartava amb Pere Joan Uguet que passava a ser mosso i aprenent de l'ofici d'escultor durant els següents sis anys dins el taller de Francesc Sagarra.¹⁷

La informació del retaule de sant Cristòfol de Binissalem, que malauradament no s'ha conservat és minsa, si bé, sabem que el preu per a la seva realització fou de 100 lliures. L'estructura, segons se cita en el contracte, havia d'ésser semblant als retaules del Roser, per tant, amb una imatge central envoltada de panells pictòrics.¹⁸ Així la figura de sant Cristòfol havia de presidir el retaule i les pintures havien d'omplir la resta.

14 Per a la biografia i el context de l'escultor Sagarra: CARBONELL i BUADES, M.: *Art de...*, p. 37, 46-47, 60, 84-85 i nota 231; CARBONELL BUADES, M.: "Jaume Blanquer i el retaule del Corpus Christi", a PASCUAL, A. (coord.): *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 137, 141, i notes 31, 74, 76.

15 Un altre personatge amb llinatge Sagarra que intervé en la vida social de Mallorca, si bé no podem establir si existeix algun vincle amb els escultors, el trobam el 1674 amb Miquel Sagarra, lapiscide, que intervé en un protocol juntament amb el jurat en cap, Antoni Dameto. ARM, Prot. 3451, f. 119r.

16 CARBONELL i BUADES, M.: *Art de...*, p. 84-85. El fill Francesc hi surt com a "oncle pintor" de Joan Cloquell, escultor –fill d'Antoni també escultor–, en una donació de béns d'aquest darrer.

17 ARM, AH 6742, f. 6v-7r. Pere Joan Uguet ingressà en el taller de Sagarra amb 15 anys. Uguet era fill de Jacinto Uguet de Puigpunyent, en aquell moment vivia a Ciutat. Actuaren de testimonis el Dr. Antoni Garcia, prevere i beneficiat de la Seu i l'escrivent menorquí Antoni Vanrell. Si bé no sabem quan Uguet s'examinaria d'escultor l'any 1676 ja exercia la professió. Uguet aprofità els encants de l'escultor fallit Pere Sabater per comprar una aixà per 9 sous i una pedra de brunyir per 13 sous. Vegeu: ARM, Prot. 3455, f. 185-189.

18 La devoció del Roser (iconografies i retaules) estava de moda en aquesta època. Vegeu: ROSSELLO LLITERAS, J.: "Nuestra Sra. del Rosario del convento de Sto. Domingo de Mallorca (s. XV-XVI)", *BSAL*, 39, 1982, p. 123-144; LLOMPART, G.: "Nostra dona de la Rosa y su iconografía en el manierismo mallorquín", *EB*, 20, 1986, p. 63-80; LLOMPART, G.; PALOU, J.M.; PARDO, J.M.: *Els López dins...*, p. 30-32; LLOMPART, G.; PALOU, J.M.: *Nostra dona Sta. Maria dins l'art mallorquí*, Palma, 1988, p. 32-34; LLABRÉS i MARTORELL, P.J.: "Un retaule d'Oms, signat i datat (1592-93)", *Primeres jornades d'estudis locals*, Inca, 1994, p. 61-77.

Per altra banda, és una època a on la pintura és preeminent davant l'escultura en els retaules i, per tant, el treball de Sagarra, segons el gust que s'estableix en el contracte i l'estil retaulístic de l'època, es basaria en la fabricació de l'estructura i la superfície on hi tendria poc treball escultòric, només les mènsules, les columnes, les cornises i poca cosa més. La resta seria panells pictòrics excepte el nínxol central que, com ja hem vist, disposaven de la figura que havia treballat, en part, Gaspar Oms.¹⁹

El contracte incloïa els elements arquitectònics que havia de tenir: les mesures, les seves dimensions que en proporció era quasi quadrat –uns vint pams d'amplada per vint-i-vuit d'altura, el material utilitzat per a la fabricació que havia d'ésser de fusta de dos tipus: llenyam vermell pels pilars i la cornisa; i la resta es realitzaria d'abet.²⁰ Les fustes més utilitzades en aquesta època eren les de poll, pollancre i sapí. De llenyam vermell se solia importar el llenyam vermell tortosí però era un material més utilitzat per a mobles de fusta vista com els enteixinats.²¹

El 30 d'agost del mateix any del contracte l'escultor cobrava 20 lliures de l'obrer de la confraria, Nicolau Llorenç, donades pel rector Joan Ferrer.²² Abans de l'octubre de 1606 ja es trobava fet una part del retaule, pel qual es pagaren 10 sous per transportar-lo a la vila i es compraren unes barres per 2 sous per començar a assentar-lo en el seu lloc.²³ El mes de novembre continuaven els pagaments pel retaule i Sagarra tornava a rebre quatre lliures dels obrers Agustí Ordines i Arnau Pons.²⁴

Posteriorment, es va anar acabant l'obra i el 1611 es transportava per 6 sous la seva cornisa.²⁵ Una vegada enllestit el retaule. A Sagarra li tornaven a pagar quatre lliures pel setembre d'aquell any. Aquesta vegada ja no se citava com a l'anterior rebut amb: *...un retaule que faig...* sinó com *...un retaule de sant Cristofol he fet*. Una dada que ens indica que l'obra retaulística a què s'havia compromès l'escultor havia finalitzada.²⁶

El retaule tardà uns anys més en poder ser cobrat totalment. Si bé l'església ja havia demanat el 1610 que la Universitat de la vila li cedís mig tall per la necessitat que tenia d'arreglar les capelles noves del temple.²⁷ Això no va suposar poder pagar tots els deutes que hi havia contrets i Sagarra no acabaria de cobrar l'obra fins onze anys després.

Les darreres partides del deute de la fabricació del moble no foren cobrades per Joan sinó per un dels seus fills. Sagarra morí a Inca el 1621 i l'any següent es feren diversos pagaments per acabar de resoldre el deute contret entre la confraria i

¹⁹ La mateixa preferència per la pintura la trobarem en el de sant Joan Baptista.

²⁰ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, fol s/f cosit entre f. 51-52. Vegeu el document 2.

²¹ Vegeu els diversos materials que s'utilitzaven a: CARBONELL BUADES, M.: *Art de...*, p. 66-71.

²² ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 51v. Vegeu el document 3.

²³ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 52r.

²⁴ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 53r. És el document 4.

²⁵ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 53v.

²⁶ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, s/f entre f. 53-54. Document 5 de l'annex.

²⁷ AMB, sig. 26, Llibre de determinacions, 1606-1626, s/f. 23/1/1610. Joan Vert demanava la meitat de la talla emperò només aconseguiren que se'n donàs un quart.

l'escultor. Vicenç Sagarra, citat com a imaginaire, era qui acabaria de cobrar les darreres partides.²⁸

El 1623 i una vegada acabat de pagar el retaule l'obreria seguia encarregant-se del seu embelliment i de les seves pintures.²⁹

El retaule que realitzà Joan Sagarra entre 1605 i 1611 va desaparèixer, segons apunten les fonts, amb les reformes començades el segle XVIII. Citat durant les visites pastorals del segle XVII. Un segle després ja començà a tornar-hi a tenir intervencions. El 1704 s'ordenà arreglar el seu frontal juntament amb el de la capella de sant Antoni.³⁰ El 1725 encara es conservava la capella i la seva roba: *Item catorça caigudes de tafetà groc y verd per la capella de St. Cristòfol molt vell.*³¹ En canvi, ni l'any 1752 ni el 1764, ni tampoc en el llibre de viatges de Berard, es menciona el retaule de Sagarra. El 1764 es feia l'obra del retaule major del temple dedicat a l'Assumpció i a la visita pastoral d'aquell any s'inventariava una figura solta de sant Cristòfol devora una altra de sant Sebastià que es trobaven devora les obres en el costat del presbiteri. Potser aquesta figura sia la que havia abandonat el retaule de Sagarra i la seva darrera referència.³²

Cinquanta anys després de la intervenció de Joan Sagarra és un altre escultor qui va treballar per fer un retaule per a l'església de Binissalem. L'any 1656 amb motiu de l'augment devocional que beneficiava a la confraria de sant Joan Baptista se li encomanà la construcció d'un moble retaulístic a l'escultor Joan Antoni Oms.

El retaule de sant Joan Baptista de Joan Antoni Oms

La decisió de la fabricació d'un nou retaule de sant Joan Baptista, de la mateixa manera com hem desenvolupat en el retaule de sant Cristòfol, fou precedida d'uns anys en què o bé s'anava arreglant el que tenien o improvisant diverses intervencions de caire menor. Des de la primera meitat del segle XVII s'anaven realitzant obres i renovacions tant del retaule o retaulet existent com de la seva capella.

Els protectors del retaule de sant Joan Baptista sembla que eren els menestrals de la vila. Si

28 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, s/f cosit entre f. 20v-25r, 62v, 68v. Vegeu el document 6.

29 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 2, f. 68r-69v. A 5 de març de 1623, són a dit compte Antoni Mir i B. Pons obrers... les quals han de servir per pintar un quadro fet ut supra; ...5 lliures 3 sous són pagades faig fe 23 juliol 1623 al pintor. Jo Ferrer, rector; he rebut... per... fa en el retaule..., 23 juliol 1623. 6 sous; ...més per dos quadros que pintàrem 4 lliures; ... més per adobar los quadros ... 2 sous. Anys més tard, cap al 1677, els obrers pagaren per a una imatge de sant Vicenç Ferrer, bé per ampliar el retaule o per col·laborar en el retaule d'aquest sant que hi havia dins el temple. Vegeu: VALRIU, C.; VIBOT, T.: *Sant Vicenç Ferrer a Mallorca: història, llegenda i devoció*, Pollença, 2010, p. 102.; ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 1, rebut s/f entre f. 104v-105r. Jaume Villalonga... Jaume Llabrés... sastre, feren essent obrers... el quadro de sant Vicenç Ferrer, per memòria de lo any 1677, poch més o menos.

30 ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1703-1705, f. 55v.

31 ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1725, f. 4r.

32 ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1764, f. 1v, 2r. A diferència dels retaules o titulars presents que hem mencionat a finals del segle XVI. A la meitat del segle XVIII, se citaven nous retaules, de finals del segle XVII i la primera meitat del següent: sant Francesc Xavier, fabricat a càrrec del rector Rafel Sabater; altar de sant Pere, amb l'escut d'armes de la família Moragues; Sant Josep, acabat de fer; el de la Puríssima a càrrec d'un tal D. Miquel ---(?), oidor de l'Audiència del Regne. Entre les capelles també hi havia un quadre de sant Ignaci de Loiola sense retaule.

bé, a la visita del bisbe Santander de 1638 es fa mal d'entendre, per l'estat de conservació del document d'arxiu, deixa entreveure que no ordenava res pel retaule de sant Joan per: *...estar a protecció dels menestrals*.³³ D'aquest fet en donava també testimoni un inventari de la visita pastoral de 1686 on quedava constància de: *Item altre pavelló de domàs vermell amb les armes dels menestrals de sant Joan*,³⁴ i com també a ells se li demanarà participar en un fons comú per pagar el moble.

El 1617 la junta de l'obreria veié la necessitat de fer un paviment i un tapís de pedra viva amb diversos adornaments per a la capella. També un artesà local, mestre Simó Carrió, hi realitzà diverses tasques. Durant una visita pastoral de 1621 es va manar arreglar el retaule que tenien a causa del seu mal estat i els consellers mateixos de la confraria decidiren que aprofitarien quan algun pintor arribàs a la vila per encomanar-li la seva restauració. Fins al 1640 no consta cap intervenció remarcable que dugués a terme l'esperada i sol·licitada rehabilitació.³⁵

La decisió d'elaboració del nou retaule per sant Joan Baptista fou presa el 13 de febrer de 1656. Aquell dia reunits en consell els confreres de sant Joan fou proposada la seva realització per Jaume Terrassa. Terrassa exposava que la major part de la població estava inscrita dins la confraria i per: *... la gran necessitat y devotió y honra de tan gran sant i per la també reputació de la confraria, de un retaule per la capella de dit sant a hon està fundada dita nostra confraria y axí representam ací a VMs, el gran servici, que sea de Déu i dels sants Joans de què se fassa dit retaula y axí Vm ho tinguen per bé*. La proposta i els motius generals expressats per Terrassa fou votada i, finalment, acceptada *...nomina discrepante...*³⁶

Dos mesos després d'haver pres la decisió, els obrers Jaume Terrassa i Antoni Salom es reuniren i contractaren l'elaboració del retaule a l'escultor Joan Antoni Oms. El contracte que es va fer establia el preu, la periodicitat quant a la seva fabricació i els elements generals que havia de tenir. Entre aquests una figura que havia de representar el sant titular de la confraria. El preu que s'establí triplicava el preu del retaule que havia fet Joan Sagarra essent de tres-centes quaranta lliures pel conjunt total.³⁷

Joan Antoni Oms (1600–1667) era fill de Gaspar Oms I (ca.1540-1614). El pare, fundador de la nissaga, com hem vist, també havia treballat per a l'església de Binissalem. El 1616 Joan Antoni Oms s'havia encartat amb Jaume Blanquer. Un escultor que també l'hem vist relacionat amb Joan Sagarra. Joan Antoni en el taller de Blanquer degué conèixer a un dels ajudants, Damià Sitjar i a la dona d'aquest, Elisabet Bestard. Aquesta, una vegada mort el marit, es casaria amb ell. Oms es convertí així en el padastre d'Antonina Sitjar. Antonina l'anomenà juntament amb la mare marmessor del seu testament.³⁸ Joan Antoni, a més, va tenir dos fills escultors: Joan i Gaspar.

³³ ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1638, f. 1v.

³⁴ ADM, Visites pastorals, Binissalem, 1686-1687, f. 81r.

³⁵ ADM, Arxius parroquials, Binissalem, Reg. 448, Obreria sant Joan, f. 36v, 37r, 39v, 72v. Aquest darrer any es pagà 103 lliures, 15 sous i 6 diners per diversos albarans i feines que incloïen reparar el retaule i amb altres ornamentacions.

³⁶ ADM, Arxius parroquials, Binissalem, Reg. 448, Obreria..., f. 126r-v. De l'acta actuaven com a testimonis Francesc Malonda i Antoni Vusil(?). Certificada pel rector D. Gabriel Cànaves i el jurat de la vila Pere Terrassa.

³⁷ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou..., bloc 3, fulls s/f. Vegeu el document 7.

³⁸ ARM, S-1923, f. 353. Antonina Sitjar era muller de Miquel Ballester i una filla de l'escultor Damià Sitjar i Elisabet Bestard.

Quan començà a treballar pel retaule de Binissalem, Joan Antoni Oms, ja havia realitzat diverses obres o les tenia iniciades: el retaule del Roser del Convent de sant Domingo a Ciutat (1625), un convent a on hi seguia treballant quan va agafar la feina de Binissalem (1648-1652; 1657-1659; 1661-1664), el retaule major del Convent de Pollença (1651-1662), havia fet feina també a Alcúdia (1632) o en el cambril de N.S. de Lluc (1646-48), entre d'altres.³⁹ Darrerament es va descobrir un nou retaule contractat pel mateix escultor i que tenia un cost semblant al de Binissalem. Joan Antoni havia contractat uns anys abans (1639) un retaule dedicat a sant Lluís Gonzaga per a l'església de Monti-Sion de Ciutat.⁴⁰

Els primers anys que es realitzava el retaule de Binissalem dins el taller de Joan Antoni Oms hi devia haver començat a treballar d'aprenent Tomàs Seguí amb 16 anys. El 1662 Oms el presentava a l'examen de mestria davant el Col·legi de Pintors i Escultors de Mallorca.⁴¹ Per tant, un dels integrants com a mosso que intervení almenys en la seva fabricació secundària. Altres escultors que trobaríem vinculats al taller de Joan Antoni, a més dels fills, serien l'escultor Onofre Vaquer (+1693) que treballava habitualment a les seves ordres o Damià Creuades que s'independitzà devers el 1660.⁴²

L'escultor Oms per a la firma del contracte entre els designats per la confraria va fer una *traça*, un disseny, que fou aprovada amb els mateixos obrers. Un mètode molt habitual –la limitació de l'escultor segons la subjecció i beneplàcit del promotor– i és el mateix procés i maneres que podem trobar pel retaule de sant Domingo de Ciutat de Mallorca i que exposava Guillem Fiol a la seva memòria d'investigació.⁴³ Al cap i a la fi, la pretesa llibertat artística sempre quedava condicionada a una certa tradició i costum que podia arribar a dificultar la innovació.⁴⁴ Les condicions del temps i l'execució en quedà constància, almenys, durant la primera fase de la construcció. Per la feina cobraria les primeres cinquanta lliures durant la festivitat del sant el mateix any –segurament de les bestretes que aconseguirien els obrers durant les recol·lectes de la festa– i els obrers el tornarien a pagar amb cinquanta lliures més per Nadal amb l'arribada de la primera tongada de peces. En aquest cas, seria entregada la figura de sant Joan amb la seva pastera. I així, successivament, mentre s'anàs lliurant i acabant el treball s'aniria pagant la resta.⁴⁵

39 Vegeu-ne un estudi complet i les obres a: CARBONELL i BUADES, M.: *Art de...*, p. 94-99.

40 ORTIZ MORENO, C.: "Un nou document sobre Joan Antoni Oms a l'Arxiu del Regne de Mallorca", *BSAL*, 67, 2011, p. 263-267.

41 ARM, AH. 6742, f. 6r. Tomàs presentà a l'examen un escut amb un *xarafí*. Encara que aprovàs havia estat limitat a estar dos anys sense poder agafar cap mosso. Aquest mateix any, un altre dels escultors que intervindrà posteriorment en el retaule, Pere Antoni Pasqual, era prohom del Col·legi. Tomàs Seguí s'establí com a escultor i el podem trobar el 1666 comprant diverses peces en els encants del pintor Joan Baptista Rosselló: un poal d'aram, sis guarnicions de fust o bastiments sense tela per 17 sous i 6 diners. Vegeu: ARM, B-632, f. 37 i s. (inventari); f. 42r i s. (encants); ARM, B-638, f. 155r-157r (testament). Tomàs sembla que s'especialitzà en la fabricació de vases i ornaments escultòrics, si bé obrà almenys un retaule –el de sant Esteve del convent de Sineu– actualment desaparegut. Vegeu: CARBONELL i BUADES, M.: *Art de...*, p. 35, 112.

42 CARBONELL i BUADES, M.: *Art de...*, p. 9, 93, 99-100.

43 Fiol PONS, G.: *El taller de l'artista a Mallorca els segles XVI-XVII: La nissaga del Oms*, (Memòria d'investigació inèdita – UIB), Palma, 2010, p. 291.

44 CARBONELL i BUADES, M.: "Els escultors barrocs de la família Oms: precisions biogràfiques i noves contribucions al catàleg", *BSAL*, 63, Palma, p. 101-102.

45 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou..., bloc 3, fulls s/f. Document 7.

Si bé, desafortunadament, no hem pogut localitzar els rebuts dels pagaments sobre la fabricació d'aquest retaule tot indica, amb la documentació de caràcter secundari, la seva realització i conclusió. Una d'aquestes referències i indicatiu de l'entrada del primer conjunt de peces elaborada pel taller de Joan Antoni Oms la trobam en els inventaris conservats de la confraria. Els inventaris ens informen com abans de 1657 la confraria només disposava d'un retaulet. Segurament el retaule que s'anava renovant o arreglant dins la primera meitat del segle segons les ordenacions episcopals citades.

La confraria ingressà i va inventariar l'entrada de la figura del sant amb un anyell i la creu juntament amb una pastera. El Nadal de 1656 havien d'entrar aquestes peces que quedaren documentades a partir de l'inventari que es realitzà el gener de 1657. També en quedà constància el mateix contracte del retaule que s'inscrigué a l'inventari com a un més dels béns afegits a la confraria. Un contracte que segueix inventariat any rere any i que potser sigui el que s'ha conservat.⁴⁶

Per altra banda, el procés de la realització i el pagament del retaule que s'anava enllestit el tornam a trobar el 7 de juliol de 1658, dos anys després del contracte i d'haver iniciat els primers treballs. El consell es reunia i en els punts a tractar es tragué a col·lació la sol·licitud de diners feta per l'escultor per pagar el moble que es realitzava. La confraria no tenia suficients doblers per pagar el treball i, per tant, per donar una solució varen proposar establir un fons comú i que cada menestral hi contribuís amb 5 sous.⁴⁷ El mateix any l'església havia demanat doblers als jurats de la vila i varen acceptar que part del tall fos per a l'església després de la proposta efectuada pel jurat Miquel Bestard.⁴⁸

El 1673 Joan Antoni Oms ja havia fallit (+1667) però la part estructural i escultòrica del retaule havia estat conclosa. El mes de juliol d'aquell any es tornava a reunir la confraria per determinar les noves propostes en referència al retaule. L'obrer Francesc Salom proposava el començament del daurat segons els diners que tenien. El consell va aprovar la proposta i s'encomanà la seva dauració seguint l'ordre que considerassin més oportú els obrers i el rector Gabriel Cànaves. La decisió va ser començar a daurar a partir de la banqueteta i els dos "plans".⁴⁹

El retaule conservat (Fig. 1), seguint l'explicació que el Dr. Carbonell mencionava en el seu estudi sobre l'escultura mallorquina, té l'estil dels *...models més classicistes de Joan Antoni*

⁴⁶ Dels inventaris quasi sempre anuals conservats des de 1647 al del gener de 1657, la confraria, a més de diversos materials litúrgics, d'ús, etc. pel que ens afecta, només comptava amb un retaule citat com a "retaulet". L'inventari del gener de 1657, augmentà de béns amb: *...Item una figura de bulto amb un anyel y una creu ab la pastera. Item un albarà de contracte del retaule lo qual esta cossit junt en lo inventari.* Peces absents abans de 1657. Vegeu: ADM, Arxius parroquials, Binissalem, Reg. 448, Obreria..., f. 137r-152r, 155 i s. (pels inventaris d'abans de 1657); f. 99r-108r (inventaris de 1662-1667); f. 153r (per a l'inventari del 28/01/1657), f. 154r (inventari de 20/01/1658). Alguns fulls del llibre consultat, com és el cas, no segueixen l'ordre cronològic.

⁴⁷ ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 448, Obreria..., 1559-1671, f. 80r-v. *...com mestre Joan Antoni Oms li fa un retaule a sant Joan y ha mos demanat diner y nosaltres non tenim y així...*

⁴⁸ AMB, sig. 29, Llibre de determinacions, 1646-1677, s/f. 24/03/1658. Encara que sense concretar els beneficiaris. El moviment constructiu del temple era bastant present en aquestes dades: arreglar o refer l'orgue (29/03/1658; 07/07/1658); arreglar la campana que estava esqueixada (22/08 i 27/11/1663, 02/03 i 03/24/08/1664, 06/09/1675, 01/05/1677...); arreglar i refer la sagristia (06/01/1670).

⁴⁹ ADM, Arxius parroquials, Binissalem, Reg. 448, Obreria..., f. 133r-v. Acta repetida a f. 134r, amb datació del setembre del mateix any.

Oms.⁵⁰ Una afirmació estètica que ara, a més, hem pogut verificar documentalment, a partir del contracte exhumat doncs l'obra es basava en la traça executada i feta per Joan Antoni.

El moble retaulístic es distribueix en tres carrers amb una predel·la sense escultura i, en general, en tot el conjunt, excepte el nínxol central, columnes i la decoració. Segueix la preeminència pictòrica d'aquesta època i que hem fet notar en el retaule de sant Cristòfol.

La divisió de la predel·la, seguint els tres carrers del conjunt, es reparteixen en tres escenes hagiogràfiques que es corresponen, temàticament, amb la imatge o pintura que es troba situada en el cos central –d'esquerre a dreta–: el martiri de sant Joan Evangelista, el naixement de sant Joan Baptista i l'aparició de la Verge i Crist encomanant construir l'església a sant Francesc d'Assís. Als basaments de les columnes, que divideixen els carrers de la predel·la, s'hi troben les pintures de: santa Rosa de Lima(?),⁵¹ sant Francesc Xavier, un sant franciscà i santa Teresa de Jesús. El cos principal, seguint la mateixa divisió, conserva la figura del sant dins el nínxol central mentre que en els dos carrers laterals hi ha les pintures de sant Joan Evangelista i sant Francesc d'Assís. Les tres pintures de l'àtic són emmarcades amb una profusió d'elements escultòrics on hi destaca la pintura central front de les dues laterals d'un format inferior. La pintura representa el martiri de sant Joan Baptista amb el cap degollat del sant damunt una safata davall els peus de Salomé. La pintura s'emmarca dins un coronament central arquitectònic amb dues columnes de fust anellades i un timpà trencat mixtilini. Enmig del timpà s'hi troba l'escut amb el símbol pintat de sant Joan Baptista –un anyell.

La composició d'aquest retaule pel que fa a la predel·la i el primer cos, juntament amb les columnes de fust d'estries en espiral, dues d'elles anellades, es poden comparar amb l'estructura i la composició inicial, abans de la reforma, que tenia el primer cos i la predel·la del retaule de sant Roc del convent de sant Bonaventura de Lluçmajor. El retaule, a més, havia estat pintat per membres de la nissaga Oms. La predel·la va ser pintada per Gaspar Oms I i el cos central per Gaspar Oms II.⁵²

L'única peça escultòrica independent del moble retaulístic és la figura de sant Joan Baptista. La primera de les peces que havia arribat del taller de l'escultor el desembre de 1656. L'escultura de sant Joan és una obra bastant pausada amb el braç dret mig alçat aguantant la creu abanderada. El cos de la figura es troba mig tombada amb un lleuger intent de *contrapposto* no desenvolupat i una cama més endavant de l'altra. El braç esquerre, mig alçat, té la mà oberta cap avall amb els dits caiguts que indiquen, de manera intuïtiva i a la vegada de pauta sinuosa, l'anyell situat en els seus peus. De la mateixa manera podem trobar aquesta plasmació en obra gràfica en una xilografia, encara que de manera més simple, i que podem datar en aquests segles. (Fig. 2).⁵³

50 CARBONELL i BUADES, M.: *Art de...*, p. 116.

51 Si és santa Rosa de Lima, la pintura no pot ser anterior a 1671, any que aquesta santa fou canonitzada. Per tant, aquestes pintures foren incorporades a partir o després de la dècada de 1670. Vegeu que la datació concorda amb les dades i el procediment constructiu del retaule.

52 CABOT ROSSELLÓ, S. (coord.): *Convent de sant Bonaventura*, Lluçmajor, 1993, p. 66, 128.

53 Biblioteca Lluís Alemany, Dipòsit obra gràfica, Carpeta Iconografia I, sala IV-10/40, n. 24. L'estampa no posa la procedència ni el gravador, autor o impressor. Solament a baix de la imatge hi ha una inscripció original d'impremta: *Confreres, y confrases del Gloriós Sant Juan Baptista*.

La figura de sant Joan té l'anyell davall la mà oberta i a l'altra banda de la creu. Aquests trets formals i distributius els consideram peculiars i no solen seguir l'execució d'altres figures coetànies on el sant sol tenir l'anyell davall la creu i amb l'altra mà lliure l'assenyala cap avall en eix creuat i diagonal. Figures que segueixen aquest tret general les trobaríem a la portalada de la Seu de Mallorca d'Antoni Verger,⁵⁴ el sant Joan del retaule major de santa Elisabet d'Hongria de l'obra del Pinya o la figura del retaule de sant Joan Baptista d'Algaida. Una variant d'aquest model, amb el mateix disseny, però obviant l'anyell als peus que és substituït per un altre situat en el centre del retaule, que és a qui assenyala el sant, el trobaríem a: el carrer esquerre del retaule del Corpus Christi de l'escultor Jaume Blanquer a la Seu de Mallorca, la figura de la cornisa del retaule del Nom de Jesús a Campos o la figura de sant Joan Baptista del Museu Diocesà de Mallorca.⁵⁵

La peculiaritat que hem observat a la figura de Binissalem ens orienta cap a una influència o possible seguiment de models catalans. Doncs, si advertim, és molt semblant a la disposició i postura de la figura de sant Joan Baptista que havia realitzat vint anys abans Agustí Pujol II pel retaule major de sant Pere de Reus. Les dues imatges segueixen la mateixa disposició i disseny encara que la mallorquina difereix pel que fa a la tècnica i els seus acabats. L'estàtua original catalana, com recull el Dr. Bosch Ballbona, està impregnada d'expressió, faccions marcades, energia, força espiritual o agitació. Contràriament, en el nostre cas es caracteritza per l'absència de tots aquests trets expressius, però cal apuntar que l'exemple de Binissalem és executat amb el mateix disseny explicat i amb el tret més mimètic, que hem apuntat, de la mà oberta assenyalant l'anyell a davall d'ella i no a l'altra banda on es troba el peu de la creu. Aquest tret és el que consideram com a forma més diferenciada amb els altres exemples mallorquins i un dels qui segueix de manera més aconseguida l'escultura de Pujol. Un fet que ens ha semblat convenient remarcar com a possible font d'inspiració de l'exemple mallorquí.⁵⁶

Un altre escultor que hem d'incorporar i que treballà en el retaule de sant Joan Baptista fou Pere Antoni Pasqual (ca.1633-1686). Un únic escultor que fins ara es tenia constància i que s'havia vinculat a aquest retaule. Pasqual contribuï d'alguna manera a la realització del mateix, acabant-lo i potser també en les tasques de daurat que s'iniciaren el 1673. L'escultor Pasqual havia iniciat la carrera daurant el retaule de sant Sebastià de la parroquia d'Inca. En tot cas, el cobrament de la tasca que realitzà Pasqual va ser costosa de complir doncs els seus hereus, una vegada mort ell, encara havien de cobrar alguna de les feines

⁵⁴ De l'obra d'aquest autor, a més de les fonts historiogràfiques que hem anat apuntant podeu trobar un darrer estudi a: MOLINA BERGAS, F.: "Nuevas aportaciones sobre Antoni Verger, *sculptor*", *BSAL*, 69, 2013, p. 191-204.

⁵⁵ Museu Diocesà de Mallorca. IMDM:1222; IICIB:1142.

⁵⁶ BOSCH BALLBONA, J.: "Estudis", *Alba Daurada: l'art del retaule a Catalunya, 1600-1792 circa*, Girona, 2006, p. 144-151. No seria un únic cas de la comunicació durant l'època moderna mallorquina i catalana, ja hem apuntat l'exemple d'Antoni Vidal, que passà a l'obra del taller d'Agustí Pujol I i va treballar tant a Mallorca com a Catalunya. També el mateix cas el trobaríem amb Miquel Perelló (ca.1643-ca.1717). Un escultor que es traslladà el 1668 a Barcelona on desenvolupà la seva carrera. Curiosament s'ha hipotitzat si Perelló es formà i treballà dins el taller de Joan Antoni Oms i una vegada mort aquest (1667) Perelló es traslladà al Principat. Vegeu: DORICO I ALUJAS, C.: "Algunes precisiones sobre l'escultor mallorquí Miquel Perelló", *EB*, 66/67, 2000, p. 78-90, especialment p. 81, nota 15. Tampoc s'ha d'oblidar altres mitjans com la influència a través de gravats i imatges estampades que es distribuïen entre els artistes i que els dos exemples de les figures del sant, aquí desenvolupades, no sien la influència directa d'una sobre l'altra sinó que les dues s'inspiressin sobre un mateix model de gravat. De totes maneres cal precisar que, com els altres models comparats, aquest cas no és un exemple únic al repertori mallorquí. Un model molt semblant també el podem trobar a la parroquia de Sencelles.

que l'escultor tenia pendents amb el susdit moble.⁵⁷

Fins ara, es contemplava l'obra de Binissalem com exclusiva de Pasqual, si bé haurem d'incorporar el contracte i la documentació exhumada i reformular la hipòtesi pensant que començada i feta l'obra principal per Joan Antoni Oms aquesta fou seguida o complementada per Pasqual. Tant en la dauradura com potser en la contribució de Pasqual a afegir elements escultòrics. Una mateixa formulació de parts del retaule de Binissalem la trobam a la predel·la escultòrica del retaule del Nom de Jesús de la vila de sant Joan. Una obra documentada i realitzada per Pere Antoni. A l'àtic del retaule de Binissalem els dos escaires laterals de les pintures són decorades amb volutes acabades de manera antropomòrfica, amb una cara d'àngel que acaba la voluta circular, i damunt el nínxol central hi ha un cap d'àngel amb dues ales obertes. Aquests motius, encara que no són exclusius d'Oms, els podem seguir en traços d'obres realitzades per Joan Antoni com els detalls ornamentals de l'escut central de la façana de Cort i en d'altres que li són relacionats o atribuïts; com l'arca de les insaculacions en el mateix edifici de Cort o, en detalls, a l'àtic del retaule dels dominics de Manacor –del seu taller. Aquests motius o detalls són desenvolupats de la mateixa manera en els escuts narratius de la predel·la que Pasqual va fer per la parroquial de sant Joan.

Dins el marc temporal entre el començament del retaule de Binissalem (1656) i el seu acabament començant el daurat (ca.1673). La intervenció de Pasqual no sembla que fos possible fins després de 1659. Pasqual, fins en aquesta data, no va treballar ni va tenir l'ofici d'escultor per fer obra pròpia. Els anys anteriors encara treballava com a mosso. El setembre de 1659 havia acudit als sobreposats del Col·legi de Pintors i Escultors de Mallorca per sol·licitar l'examen i fer-hi l'ingrés. L'escultor Jeroni Pinya el presentà a l'examen. Jeroni era fill de Pere Joan Pinya i ja s'havia relacionat amb Pasqual com a possible mestre d'aquest. Un fet concloent si ara sabem que fou ell qui presentà a Pasqual a l'examen de mestria. Els seus dos examinadors foren l'escultor Rafel Blanquer i el pintor Josep Onofre Borràs. Pasqual hi presentà un serafí amb ales i decoració frutal. Encara que ingressà dins el gremi no li deixaren agafar cap mosso ni cap aprenent fins que passàs un any.⁵⁸ L'agost de 1671 assistia juntament amb altres escultors als encants de l'escultor difunt Tomàs Seguí, que havia estat alumne de Joan Antoni Oms, on comprà una caldera d'aram.⁵⁹

Pasqual es casà dues vegades i tengué diversos fills i filles. Un d'ells li seguí la carrera, Antoni Pasqual, un altre amb el mateix nom fou teixidor de lli⁶⁰ i un altre, Gabriel Vicens Pasqual, es va fer prevere. El fill que li seguí l'ofici, Antoni Pasqual, no tingué una vida gaire exemplar. El germà prevere havia demanat el 1711 llevar l'administració dels béns a Antoni Pasqual a

57 Per les dades d'aquest escultor si no es fa altra referència, vegeu: CARBONELL i BUADES, M.: *Art de ...*, p. 114-118.

58 ARM, AH 6742, f. 3r-v. Pere Antoni Pasqual, fou examinat el 12 d'octubre de 1659 reunits a la casa del sobreposat major, que en aquell any era Pere Joan Pinya, escultor. El pintor Miquel Domenge, ostentava el càrrec de sobreposat menor. Els prohoms que hi varen assistir foren: els pintors, Joan Baptista Llodrà i Francesc Sastre i l'escultor Pere Frau. Pere Bennàsser actuava de clavari. Actuaven de testimonis l'andador del Col·legi, Vicenç Amengual, i el fadrí Sebastià Tomàs.

59 ARM, V-478, f. 247v.

60 ARM, S-1393, f. 136-137. Pere Antoni Pasqual, fill de l'escultor amb el mateix nom, es dedicà a la professió de teixidor de lli, fill de l'escultor i de Margalida Ana Oliver, s'havia casat amb Caterina Antelm. El 1709 testà fent marmessors a la seva muller i a la seva germana Caterina Pasqual casada amb Antoni Llampayes. L'hereva fou la filla d'ambdós, Margalida Anna.

causa de la deixadesa i les maneres que tenia de dur el negoci familiar i professional.⁶¹

En tot cas, remarcar que Pere Antoni Pasqual era un dels escultors més ben situats i rics del moment, no només per la seva faceta artística sinó, sobretot, perquè era propietari d'un hostel, tenia diverses terres i en duia a altres llocs. Com també, en contra del que es pensava fins ara, tampoc fou baixa la seva vinculació amb el món artístic illenc. Pere Antoni Pasqual fou sobreposat menor del Col·legi de Pintors i Escultors de Mallorca el 1679 i prohom els anys de 1662, 1667 i 1680. En el seu taller entraren d'aprenents Joan Melis (1684) o Jaume Llull (1672) i aquest darrer també fou presentat per Pasqual a l'examen de mestria el 1679.⁶²

De l'obra constructiva de l'església, durant el segle XVIII, no s'escapà el retaule que hem desenvolupat tant en el segle XVIII com en el segle XIX. Al cap i a la fi, es degué adaptar al nou edifici i a la nova capella que es va fer el 1731.⁶³ L'any 1749 es pagaren 6 sous per pintar part del retaule.⁶⁴ El 1883 la volta i les parets del costat de la capella foren sotmeses a diverses intervencions per part dels picapedrers. El 1885 i 1886, un escultor, sense que haguem pogut identificar-lo, va intervenir de manera important sobre el retaule, la capella i a la mateixa figura del sant.⁶⁵

Conclusions

Hem pogut veure com durant el segle XVII es va actualitzar i renovar part del mobiliari retaulístic del temple de Binissalem. Un mobiliari que començà a fer-se novament a finals del segle XVI amb dos retaules amb pintures realitzades pels pintors López i amb el patronatge del canonge Pol. El mateix temps s'entreveia la voluntat de crear nous retaules com el de sant Cristòfol. Un retaule que hagué d'esperar fins al 1605 per començar a fer-se realitat encara que reformes posteriors el fessin desaparèixer. La renovació seguí amb la

61 ARM, AA, 105 (1709-1712), f. 568v-571. Gabriel Vicenç Pasqual, doctor, prevere i beneficiat a la Seu, acusava al germà, Antoni Pasqual, escultor, de deixar perdre i prodigar la seva hisenda; tant del que guanyava de l'ofici d'escultor com de les 79 lliures anuals que guanyava de l'escribania de Sòller com d'una vara reial que posseïa. El prevere Pasqual manifestava que el germà no complia amb la sustentació de la muller i dels seus infants així com altres deutes que s'anava adquirint. Per exemple, havia adquirit el 1710 un establiment amb el Dr. Llorenç Fiol i Flor d'un hort del carreró de l'Olivar a Ciutat amb un cens de 30 lliures i 10 sous. El prevere suplicava que els rèdits de Pasqual, com els que percebia de l'escribania de Sòller o els de la vara reial foren retirats del germà i administrats pel sosteniment familiar. Joan Mulet, teixidor de lli, o Pere Antoni Galla, *sombrerer*, foren diversos testimonis del procés contra els drets de Pasqual. Finalment, s'elegí com a curador i administrador dels béns de l'escultor Antoni Pasqual al germà prevere que havia interposat la denúncia.

62 ARM, AH 6742, f. 6r-10, 15v-16r, 20v-23, 29v-30r. De l'escultor Llull en podeu veure un estudi monogràfic a: CARRIÓ I VIVES, G.: "Jaume Llull, escultor cap al Setcents", *EB*, 74-75, 2002-2003, p. 163-186.

63 PASCUAL, A.; LLABRÉS, J.: *L'església parroquial de santa Maria de Robines*, Binissalem, 2000. Els rectors Sabater –Rafel i Nadal– foren qui impulsaren la fabricació del nou temple a partir de 1704. El mateix frontal d'altar de la capella de sant Joan Baptista és d'aquesta època.

64 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou ..., bloc 3, s/f. En el segle XVIII donats els nous retaules que es feren seria un altre segle on hi podríem trobar altres artistes de l'època. Rafel Torres n'és un d'ells. Joan Tomàs l'any 1738 li comprava uns draps de cos pel temple. ARM, Clero, C-3852, s/f. En un estudi sobre Binissalem s'hi citen altres artistes relacionats amb el temple i els retaules: Gaspar Oms, Josep Sastre, Pere Vallespir..., si bé no l'hem pres com a referència per ser una obra general i sense dades d'arxiu que ens hi puguem recolzar. Vegeu: MARTÍ COLL, G.: *Binissalem: su historia y su entorno*, Mallorca, 1978, p. 28 i s.

65 ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 59, Confraria sant Joan Baptista 1853, s/f. L'escultor arribà a cobrar en dos rebuts: 954 pts el 1885 i 220 pts durant 1886. Unes quantitats bastant elevades durant l'època i que poden indicar una important intervenció per part d'aquest; possibles restauracions, repintades, tornar a daurar...

popularitat de la confraria de sant Joan Baptista i la contractació d'un nou retaule amb un dels escultors de més renom d'aquella època. Una obra conservada, si bé, sofrí bastants intervencions en segles posteriors.

En resum, hem pogut resseguir i documentar dues obres del temple de Binissalem fins ara inèdites, i que amplien el catàleg de l'encara poc conegut Joan Sagarra i del més prestigiós Joan Antoni Oms. D'aquesta manera, l'obra d'aquest darrer s'ha vist ampliada en detriment del catàleg de Pere Antoni Pasqual, del qual no podem contemplar el retaule conservat com a obra totalment seva, com fins ara se'n tenia constància, sinó com a un més dels artistes que hi participà. Tot això, sempre deixant veure possibles vessants d'influències entre autors com també entre determinades zones, maneres i models similars.

Annex de documentació

ADM, Arxius parroquials, Binissalem, Llibre 67, Compte del bassí de les Ànimes

Document 1: s/f

Jo Agustí Pol ... fas fe com lo senyor en jrat (¿) Quintana ha donat dita cantitat per la pintura del retaule de les Ànimes. Fet a VIII de desembre de 1560. Quintana amb Pons i Lladó com a jurats de la vila examinaven els comptes de l'obreria del bassí de les Ànimes el 1561: ... fas fe Agustí Pol, pvre. Y vist l'any present en presència del honrats en (¿) Pons, Jacme Lledó u jac Quintana jurats lo present any.

Jo Agustí Pol, pvre... fas fe com lo senyor en Sebastià Terrassa ha pagat a mestre Llopis, pintor per lo retaule de les Ànimes V ll. V s. Les quals són per compliment de tot lo que devia y perçò en presència dels jurats ço és Jordi n'gret, m' gilabert en nom de tots los altres... fet a VIII de setembre de 1561.

Jo Agustí Pol ... fas fe com lo senyor Bt Julià ha pagat la desús cantitat a mestre Llopis, pintor per lo retaule de les Ànimes a pus ver... Pe. Garrover y perçò en presència del jurats jo es Jordi nogant y m' gelabert... V de maig any 1562.

ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou de confraries de Binissalem de MDCLXX, bloc 2.

Document 2: s/f, cosit entre f. 51-52

Jo Joan Sagarre himaginayre promet fer un retaule de sant Cristòfol per la villa de Binissalem per preu de cent lliures lo qual retaule té de aser conforme un retaule del Roser forrada unes mènsoles que estan asentades damunt la banqueta del retaule hi dit retaule te de tenir vint pams d'amplària en les mullures, hi vint hi vuit de altària lo qual retaule te de ser de lenyam vermell los pilars hi la cornisa, hi lo demés te de aser de vet lo qual retaule ha de donar bo hi asentat i ells han de pagar lo port de dit retaule i me han de donar los diners que tindran hi quan sia aquebat lo que poran hi lo demés el dia quel posare a un any me agen de donar lo damés fet a XXV de agost 1605. Finis.

Document 3: f. 51v

Jo, Joan Sagarra himaginaire quonfesa aver rebudes vint lliures del senyor Nicolau Llorens, hi ...ffe Malonda obrers de sant Cristòfol hi les he rebudes per mans del senyor Joan Ferrer rector de Binissalem. Hi són a bon quonte de un retaule fag per la capella de sant Cristòfol fet XXX de agost 1605.

Document 4: f. 53r

Jo Joan Sagarra himaginaire quofessa aver rebudes quatre lliures de Agustí Ordines, i Arnau Pons, obrers de sant Cristòfol i són a bon comte de un retaule que faig de sant Cristòfol per Binissalem. Fet a 4 de novembre 1606.

Document 5: s/f entre f. 53-54

Jo Joan Sagarra himaginaire confessa haver rebudes quatre lliures del senyor Agustí Ordines holim obrer de sant Cristòfol de la villa de Binissalem a bon compte de un retaule de st. Cristòfol he fet per dita vila de Binissalem. Fet a 6 de setembre 1611.

Document 6:

a) S/f, cosit entre f. 20v-25r

Jo Joan Ferrer, rector de la vila de Binissalem faig fe i testimoni com mestre Vicens Segarra, imaginayre ha rebut per mans dels obrers de sant Cristòfol ço és Bartomeu Pons i Antoni Mir fadrins, 2 lliures, cinc sous u ... (?) abon compte i per rahó de sis lliures restaren dits obrers a treure me. Joan Segarra son pare per raó del retaule de st. Cristòfol havia fet per... (?) hi són debitors dits obrers en quatre lliures. Fet a i de maig de 1622.

b) f. 66v

Jo Joan Rossell sastre fas testimoni com mestre Vicens Segarra imaginair ha rebut dels obrers de sant Cristòfol de la vila de Binissalem qui és Toni Mir i Bartomeu Pons, quatre lliures dic 4 lliures i són a compliment del retaule ha fet per dita confraria. Fet a 10 de juliol 1622.

c) f. 68r

Més he pagat 6 sous per lo deute vell del retaule.⁶⁶

ADM, Arxius Parroquials, Binissalem, Reg. 63, Llibre nou de confraries de Binissalem de MDCLXX, bloc 3, s/f.

Document 7:

Jo Rafael Morro, rector de la Pobla fas fe y testimoni com lo honorable Joan Antoni Oms ha concertat amb los obrers de la confraria de st. Joan de la vila de Binissalem que són mestre Jaume Terrassa i mestre Antoni Salom obrers fer un quadro de sant Joan Baptiste amb una figura de mateix sant conforme una trassa que entre ells se ha acordat i dit quadre ha de fer dit Oms per tres-centes quaranta lliures dicta 340 ll. i es conjunt entre ells que per lo dia de Nadal primer vinent los ha de donar la figura y pastera acabada i més es pacta que per el dia de st. Joan primer vinent li donaran los obrers cinquanta lliures i per Nadal primer vinent altres cinquanta lliures y lo demás les pagarà així com se anirà treballant i per ser fer així la veritat, faig la present a pregària de les parts. Vui als 26 abril 1656. Joan Antoni Homs.

⁶⁶ Un mateix pagament surt durant el 1623.



Fig. 1 Retaule de sant Joan Baptista. Binissalem



Fig. 2 Xilografia de sant Joan Baptista. Biblioteca Lluís Alemany

